

Милена БУРИЋ*

ПРЕЦИЗНА КОДИФИКАЦИЈА – НЕОПХОДАН УСЛОВ ЗА КУЛТИВАЦИЈУ НОРМЕ

1. Судаћи по простору који је у правописима резервисан за питања састављеног и растављеног писања ријечи, ради се о нимало једноставном проблему. С друге стране, предложена решења, која неријетко варирају од аутора до аутора, у конкретним приликама показују се неприхватљива и неупотребљива јер су или непрецизна, или не обухватају новије језичке појаве, а у најбољем случају остављају нас у дилеми по којем од понуђених кодекса треба да се управљамо. Наиме, правописи нам нијесу од велике помоћи кад треба написати у *ствари*, *екс шампион* и сл. А ако узуси, укључујући и правописне, пружају сувише слободе кориснику језика, онда је немогуће његовати норму, а, није сувишно рећи, и љепоту језика. Погледајмо како ствари стоје на примјеру општих правила којима је регулисано спојено и одвојено писање ријечи.

2. Правописи и језички приручници дају углавном четири општа принципа по којима скупови ријечи постају сложеница.¹ Послужиће-

---

* Асистент на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ В.: Пешикан – Јерковић – Пижурца, *Правопис српскога језика*, МС, Нови Сад – Београд, 2002, 82 – 85; П. Ивић и др., *Језички приручник*, Београд, 1991, 73; М. Дешић, *Правопис српског језика*, Земун, 1998, 87; *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, МС – МХ, Нови Сад – Загреб, 1960, 70 – 71; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Београд, 1964, 414; Душанка Вукићевић, *Именичке сложенице у савременом српском књижевном језику*, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/1, Нови Сад, 1995, 130; Марковић – Ајановић – Диклић, *Правописни приручник српскохрватског-хрваткосрпског језика*, Сарајево, 1972, 61; М. С. Лалевић, *Српскохрватски у мом џепу*, Београд, 1963, 278 – 280; Д. Боранић, *Правопис хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1951, 45; А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд, 1950, 24 – 25.

мо се формулацијама Ивана Клајна: „Као знак да су се речи спојиле у сложеницу или полусложеницу узима се: (I) ако спој има ново значење, друкчије од значења саставних делова (нпр. „напољу” није исто што и „на пољу”); (II) ако се један од саставних делова не јавља у самосталној употреби (нпр. пољопривреда – не постоји засебна реч „пољо”); (III) ако је први део непроменљив (нпр. светложут – облик „светло” се не мења); (IV) ако је нагласак јединствен, тј. ако је у целом споју наглашен само један слог.”²

Оставићемо по страни прва два правила и окренућемо се анализи последњих. Наиме, непроменљивост првог дијела у споју ријечи (што се потенцира трећим принципом) може бити обиљежје сложеница (југозапад, нечовјек, иако), полусложеница (спомен-плоча, радио-станица), али може бити карактеристика и ријечи одвојено написаних кад год оне припадају некој од непроменљивих врста (не знам, да ли, ни са ким, и ако). Непрецизност правила огледа се и у томе што се непроменљивост првог дијела може двојачко схватити: 1) као напуштање деклинабилности ријечи које су иначе променљиве и 2) као непроменљива ријеч (прилог, предлог, везник, рјечца).

Према четвртном принципу, показатељ срашћивања групе ријечи је јединствен акценат. Међутим, ово опште правило Белић прије више од пола вијека коригује вриједном примједбом: „Заједнички акценат не може бити *сам* (подв. М. Б.) мерило да ли треба речи писати заједно,³ и наводи примјер растављеног писања ријечи обједињених акцентом: *Отишао је на воду, у град* – са краткосилазним акцентом на проклитици.

Клајн, даље, са жаљењем констатује да се критеријуми које је набројао често „показују нејасни и недовољно разграничени у стварној примени, а могу бити и међусобно у сукобу,⁴ Тачно је заправо да у сукобу могу бити само нејасни критеријуми, односно, погрешно и непрецизно постављени општи принципи резултирају стварањем бројних посебних, који су често у колизији са општим умјесто да произилазе из њих. На тај

² П. Ивић и др., *Језички приручник*, Београд, 1991, 73.

³ А. Белић, *н. д.*, 25. Супротно овој Белићевој тврдњи, има мишљења по којима је довољно да се испуни само један од наведених услова да би двије или више ријечи срасле у сложеницу, упор. Љ. Јонке, *Критерији за састављено и растављено писање ријечи*, *Језик*, IX/5, Загреб, 1962, 147.

⁴ Павле Ивић и др., *н. д.*, 73. Сличан закључак налазимо и код Дешића: „Невоља је у томе што у појединим случајевима не долази до формирања сложеница и кад се испуне неки од наведених услова” (*н. д.*, 87).

начин специфична правила у ствари губе обиљежја правила, а добијају обиљежја изузетака.⁵

2.1. Проучаваоци правописне области о којој је ријеч најчешће су само преузимали давно постављене основне принципе, а даље су материју нормирали појединачним правилима по врстама ријечи, свака са својим предлогом или предлозима, без покушаја разматрања ствари и са супротне стране. У том смислу, цјеловитије сагледавање проблема налазимо код Јонкеа, јединог нама познатог проучаваоца који је формулисао главне принципе не само за сложеничко и полусложеничко већ и за одвојено писање ријечи. Но, ти његови критеријуми према којима се ријечи морају писати растављено неодрживи су, јер садрже недопустиву контрадикцију (тим прије што сам аутор потенцира синтетички приступ). Он каже: „Скупови ријечи, односно сложени изрази појављују се у нашем језику врло често у виду *самосталних ријечи* (подв. Љ. Ј.) од којих свака чува и своју промјену и своје значење и своје акценте. Тада их пишемо одвојено без обзира на то да ли су им саставни дијелови именице, придјиви, замјенице, бројеви, глаголи, прилози, приједлози, везници или ријечце.”⁶ Затим каже да се по „том основном правилу,”⁷ пишу и скупови ријечи типа *не могу, са мном, у ствари, а некмоли* и сл., иако их цитирано правило више искључује него обухвата. Јер, непромјенљиве ријечи које се налазе на првом мјесту у поменутиим скуповима (рјечце, предлози, везници) не могу сачувати оно што немају, не могу сачувати промјену, а често су и ненаглашене (што је случај са 1, 3. и 4. примјером).⁸ Дакле, од наведених обиљежја чувају само једно – значење.

Да би правило заиста било опште⁹, тј. да би се односило и на промјенљиве и на непромјенљиве ријечи, услови морају бити такви да их ријеч било које врсте *може* испунити. Стога принцип о ком говоримо,

⁵ Типичан примјер егземпларног прописивања је начин обраде спојеног и одвојеног писања ријечи у *Правопису српскога језика* Матице српске из 2002. године, чија је вриједност у мноштву корисних напомена и актуелних примјера, али који неријетко за сваки примјер даје правило (и не само једно), поготово кад су у питању форманти страног поријекла.

⁶ Што се сложеница тиче, ни код њега нема битнијих разлика у односу на већ помињана правила. В.: Људевит Јонке, *н. д.*, 146 – 147.

⁷ *Исто*, 146.

⁸ Упор.: „У предлошким спојевима, наиме, непромјенљивост прве саставнице и акценатска обједињеност небитне су појаве у смислу распознавања сложеница, јер су својствене и слободним, несраслим изразима,” (*Правопис српскога језика*, МС, Нови Сад – Београд, 2002, 85).

⁹ Наравно, апсурдно би било очекивати апсолутну примјењивост.

уколико претендује на обухватност, треба да гласи: ријечи се пишу састављено ако свака ријеч из скупа има најмање три од следећа четири својства: свој облик¹⁰, своје значење, своју функцију¹¹ и свој акценат (ако га ријеч има), односно, преузети акценат (ако спада у повремено акцентоване ријечи¹²). Уколико ријечи чувају мање од три наведена својства, онда се пишу или састављено или са цртицом.

Покушаћемо да на основу овако измијењеног правила утврдимо како треба писати латински предлог, односно префикс *екс* у споју са именицама (типа *екс шампион* и сл.). Но, погледајмо прво како је ово питање регулисано до сада.

2.2. У *Лезичком приручнику* Иван Клајн елемент о ком је ријеч третира као префикс и каже: „Префикси се пишу састављено, без цртице”¹³, па се као једна ријеч пишу и спојеви са обликом *екс-*. Наводи само један примјер – *екскраљ*, а затим тврди: „С цртицом се префикси морају писати ако су употребљени уз властите именице”¹⁴, што илуструје примјером *екс-Славија*, да би након тога прописао и трећу могућност: „Понеки префикси употребљавају се и као непроменљиви придеви и тада се морају писати одвојено”¹⁵, за шта наводи, опет, само један, за нашу тему битан, крајње необичан примјер – *екс „Ловачки рог”*.

¹⁰ Иако је јасно да се свако значење манифестује кроз одређену форму, сматрамо да и овај услов треба да буде експлицитан. Увођењем појма облика ријечи умјесто Јонкеовог појма промјене, правило се универзализује, тј. њиме се обухватају и непроменљиве ријечи, с тим што се под чувањем облика, када се ради о деклинабилним ријечима, подразумева чување промјене.

¹¹ Функцију као битан критеријум за одвојено писање ријечи посредно уводи Белић када, говорећи о условима за стварање сложеница, каже: „Потребно је да се развије и јединство значења или извесно јединство службе (функције) у језику, а не да сваки део израза задржава своје посебно значење” (А. Белић, *н. д.* 25).

¹² Термин Р. Симића, в.: Р. Симић и др., *н. д.*, 86.

¹³ В.: Павле Ивић и др., *н. д.*, 77.

¹⁴ *Исто*.

¹⁵ На истом мјесту овај аутор каже да се неки од префикса, међу којима је и помињани, јављају „у сасвим непредвидљивим, повременим комбинацијама које, поготову ако су гломазније (нпр. „назови-самоодбрана”, „псеудо-вишенационални”) захтевају извесну меру ауторске слободе: боље је цртицом показати да је у питању једнократан спој два елемента него стварати привидне „речи”. Напомињемо да се „ауторска слобода”, која се огледа у стварању „једнократних спојева” ријечи, макар до сада није обиљежавала цртицом, већ (ако је то потребно) једним другим знаком – наводницима, а не можемо оставити по страни ни то да примјер који Клајн овдје наводи, „назови-самоодбрана”, није адекватан јер први елемент (*назови*) није префикс.

Исти аутор у свом дјелу *Творба речи у савременом српском језику* за овај префикс латинског поријекла каже да је продуктиван у значењу „бивши”, да се „готово увек изговара с посебним акцентом, а комбинује се и са синтагмама... што значи да је често сличнији непроменљивом придеву него префиксу”¹⁶. На овом мјесту даје савременије и фреквентније примјере: *ексшампион*, *ексминистар*, *екс-Чехословачка*, *екс мис Југославије*, *екс главни уредник*.

Сличне правописне узусе за ово питање поставља *Правопис српскога језика* Матице српске¹⁷, у чијем Речнику се налазе четири примјера који су идентични са неким од већ наведених (*екскраљ*, *ексшампион*, *екс-Чехословачка*, *екс-Славија*). И по Дешићу, кад смо већ код новијих правописа, „спојеве несамосталног и непроменљивог дела и именице пишу се састављено”¹⁸, па се по том принципу пише и једини (за ову прилику релевантан) примјер који налазимо у речнику уз његов правопис – *ексшампион*. Али исти аутор нешто касније тврди да се несамостални елементи пишу растављено онда кад постану самостални и да се са цртицом „пишу спојеве са недовољно сраслим деловима”¹⁹. Одавде, а и из његових објашњења уз поједине примјере, остаје нејасно кад неки елемент постаје самосталан, шта га чини самосталним.

С друге стране, према осталим правописима и приручницима које смо консултовали, исти примјер треба писати са цртицом, тј. *екс-шампион*, док се искључиво као сложенице наводе *екскраљ* и *ексцар*.²⁰

¹⁶ Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику (слагање и префиксација)*, Београд, 2002, 199.

¹⁷ В.: М. Пешикан и др., *Правопис српскога језика*, МС, Нови Сад – Београд, 2002, т. 49. а. и 49. б.

¹⁸ М. Дешић, *н. д.*, 93.

¹⁹ Исто, 95.

²⁰ В.: Р. Симић и др., *Правопис српскога језика са речником*, Београд – Никшић, 1993, 214; Св. Марковић и др., *Правописни приручник српскохрватског-хрватскосрпског језика*, Сарајево, 1972, 148; М. С. Лалевић, *н. д.*, 384. Упор. *Речник српскохрватскога књижевног језика (књига I)*, МС – МХ, Нови Сад – Загреб, 1967, 836, s. v. екс- (екскраљ, ексминистар, ексшампион) и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (књига V)*, САНУ, Београд, 1968, 164, s. v. екс (ексвезир, ексминистар, екскраљ, ексцар). Занимљиво је да се ни у једном ни у другом речнику за ове ријечи не наводе извори. Напоменимо и то да Боранић облике екскраљ и ексцар сматра некњижевним и умјесто њих препоручује раскраљ и расцар (в. Д. Боранић, *н. д.*, 112, s. v. ексцар, екскраљ и 177, s. v. расцар и раскраљ).

А да спојеви са формантом екс у првом дијелу нијесу ријетки доказују и примјери које смо забиљежили (од којих се неки налазе у званичним називима културних манифестација):

- ... Бардови књижевности из *екс Југославије*... (ТВ Ин 3.11.2005)
- ... из *екс Југославије*... Не само *екс Југославије*... (ТВ Ин 5.1.2007)
- ... *Екс Југославије*... (Побједа 25.4.2005)
- ... Објављивао сам у разним часописима *екс Југославије* моје пјесме... (РТЦГ 2 15.3.2007)
- ... Ко у клин, ко у плочу, из оне такозване *екс Југославије*... (ТВ Ин 5.1.2007)
- Здраво, *екс секретаре*... (разг. 7.9.2005)
- Промоција новог албума Слађе *екс Ђогани*... (ТВ Елмаг 23.11.2006)
- ... Американац, *екс Панамац*... (ТВ Ин 28.3.2004)
- Поздрављам све моје фанове из *екс република*... (ТВ Елмаг 23.11.2006)
- ... Нека најзначајнија имена са *екс ју простора*... (ТВ Елмаг 3.3.2007)
- ... Воли угостити извођаче са *екс ју простора*... (ТВ Ин 25.3.2007)
- ... Трибина „Књижевност ех-Ју простора” биће одржана данас од 12 до 14 сати... (Побједа 19.5.2007)
- ... који се може похвалити *екс ју књижевном традицијом*... (Побједа 30.4.2004)
- ... Пјесма јако популарна на *екс ју сцени*... (З радио 19.9.2005)
- ... Асоцијација на Милана Младеновића и *екс ју нови талас*... (ТВ Пинк 18.3.2007)
- Традиционална филмска манифестација *Ех-Ју фест*²¹ и ове године је у главном граду Црне Горе окупила бројне синеасте са *бившег југословенског простора*... (Побједа 13.3.2007)
- Ех Ју Fest... (Побједа 15.2.2005)
- ... Најпознатије куће хемије са *екс југословенских простора*... (ТВ Никшић 14.12.2006)
- ... од случаја до случаја свих *екс југословенских република*... (ТВ Атлас 12.3.2007)
- ... и *бивше, екс југословенске републике*... (РТЦГ 1 24.4.2007)
- ... *екс глумци телевизијских комедија*... одлучили су да направе... (ТВ Ин 6.12.2006)

²¹ За нашу тему није посебно значајна чињеница да су при биљежењу оваквих спојева у оптицају чак и енглеске графеме.

...Дакле, Солари, *екс играч* „Атлетика„ ... (ТВ Ин 9.1.2005)

...*Екс-селектор* „плавих“ Жељко Обрадовић казао је да се не ка-
је због изјава... *Дојучерашњи* селектор кошаркашке репрезентације...
бивши селектор је рекао... (Побједа 27.9.2005)

...Посебно захваљујемо... *екс конзулу Републике Хрватске*... (ТВ
Монтена 15.4.2007)

С обзиром на побројане препоруке и несагласности лингвиста, није
изненађујуће што се у пракси употребљавају сва три начина писања, ка-
ко се види на примјерима из штампаног медија који су пренесени у фор-
ми какву су тамо имали (упор. 3, 11, 12, 16, 17. и 23. примјер)²².

2.3. Важно је рећи да овакве комбинације нијесу заступљене само
у публицистичком стилу већ и у свим оним жанровима других функ-
ционалних стилова који су инкорпорирани у публицистички.²³ Њихова
бројност упућује на то да се не ради о околионалној појави, него о поја-
ви коју би ваљало и која се да обухватити прецизним прописом. А било
да се јавља у комбинацији са именицом (властитом или општом), било
са именичком синтагмом, у свим наведеним случајевима *екс* значи ис-
то што и *бивши* или неки други њему синониман придјев (*дојучерашњи*,
некадашњи, *ранији*, *прошли*)²⁴ што потврђују и наши примјери у којима
се, из стилских разлога, такви придјеви јављају наизмјенично са обли-
ком *екс*. Па и онда кад има семантичку вриједност префикса *раз-*, опет
значи бивши. Такав је случај у примјерима *екскраљ*, *ексцар* (које ми,
истина, нијесмо пронашли), чији су семантички еквиваленти деверба-
тивне именице *раскраљ*, *расцар*, гдје је *екс* значењски једнако префикс-
у *раз-* из сложених глагола *раскраљити*, *расцарити* (или *распопити*),
који значе „враћање у стање пре извршења радње основног глагола,²⁵
тј. „одузимање или губљење одређеног својства код људских бића,²⁶ Из
овога слиједи да је, нпр. *раскраљ/екскраљ* краљ који је абдицирао, који
је свргнут, лишен титуле, лишен круне, односно – бивши. Придјев *бив-*
ши овдје је носилац универзалног значења, јер, рецимо, сваки свргнути

²² Примјери ексцерпирани из усмених видова комуникације (радио, телеви-
зија, разговорни језик) дати су у растављеном облику.

²³ О особинама публицистичког функционалног стила в. Бранко Тошовић,
Функционални стилови, Грац, 2002, 241 – 263.

²⁴ Упор. М. С. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Бе-
оград, 1974, 54, s. v. бивши.

²⁵ В.: М. Стевановић, н. д., 465.

²⁶ Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику (слагање и префик-*
сација), Београд, 2002, 191.

краљ јесте бивши, али сваки бивши не мора бити свргнути. Но, за наш префикс *раз-*, који се никада не употребљава као предлог за разлику од већине префикса, то значење не лијепи се лако. С друге стране, управо тим најширим значењем, омогућена је продуктивност спојева са *екс*. А у тренутку када се овај облик јавио као одредба цијеле синтагме, коначно је престало да буде оправдано његово подвођење под префиксе. Он се, дакле, осамосталио, добио посебну синтаксичку функцију (детерминативну), која га преводи у нову врсту ријечи – у придјеве²⁷, а, наведимо и то да је у свим нашим примјерима преузетим из усмених облика комуникације – увијек акцензован.

Одавде закључујемо да разматране спојеве треба писати одвојено зато што услове о којима смо говорили испуњавају не само чланови из другог дијела (што за ову прилику није потребно доказивати јер је евидентно) него и елемент *екс*. Он задовољава сва четири услова: има придјевско значење *бивши*, атрибутску функцију²⁸, носилац је краткосилазног акцента, а као облички неадаптиран остаје без морфолошке ознаке за род, тј. задржава облик какав има у језику из ког је позајмљен. Додајмо и то да се *екс* у италијанском језику употребљава не само као предлог него и као непромјенљиви придјев, такође са значењем *бивши*²⁹, и да је ширење његове употребе код нас потпомогнуто интернетом, чије странице на енглеском језику садрже много оваквих комбинација облика *ex* (са значењем *former, past*, тј. *претходни, бивши, прошли*), различито написаних (нпр. *exwife/ex-wife/ex wife, ex-minister, ex-oil minister, ex president/ex-President, ex husband/ex-husband, ex-Yugoslavia/Ex Yugoslavia/Ex-Yugoslavia*).

3. У раду се нијесмо бавили питањем оправданости употребе страног облика о ком је говорено, али, било да се ради о економисању језичким средствима, било да се ради о „језичком помодарству”, он је поодавно ушао у обичај а правописне навике око његовог писања никако да се устале. Управо тада се очекује помоћ од лингвиста у виду прецизног прописа, јер, познато је да је немогуће управљати се према језич-

²⁷ Упор.: „Кад се код речи функција не слаже са њеним пореклом, по којему дана реч одржава везу са својом основном категоријом, онда функција показује којој категорији речи припада дана реч” (А. Белић, *Изабрана дела I*, Београд, 1998, 296).

²⁸ Чињеница да се у истој функцији не јавља постпозитивно ништа не мијења.

²⁹ В.: Немања Сјеран, *Речник италијанско-српски српско-италијански*, Цетиње – Београд, 2006, 486. и Иван Клајн, *Италијанско-српски речник*, Београд, 2006, 291.

ким нормативима ако су „лабави” и створени по појединачним случајевима (што смо показали примјером састављеног и растављеног писања ријечи). Но, решавање питања по принципу а на старој језичкој грађи такође не даје пун допринос стандардизацији, јер кодекс није формиран једном за свагда те најновије језичке појаве не смију остати ван његовог домена. Стога, прецизна кодификација, која ће моћи да обезбиједи култивацију нормe, подразумијева: принципско а не егземпларно прописивање, благовремен прескриптивни третман рецентних језичких појава, као и уједначеност у свим видовима презентације нормативне дјелатности (правописи, граматике, речници, уџбеници).

Milena BURIC

A PRECISE CODIFICATION AS A NECESSARY
CONDITION OF A NORM CULTIVATION

Summary

This work, based on the analysis of some burning cases, represents a supplement to the rules of separating words in writing (with a critical review of the previous solution in this area of orthography).

